# ਪੰਜਾਬੀ ਉੱਤੇ 'ਮੁੰਡਾ-ਭਾਸ਼ਾ' ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ

ਹਰਕੀਰਤ ਸਿੰਘ

ਭਾਰਤ ਦੇ ਆਦਿ ਵਾਸੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮੁੰਡਾ ਜਾਤੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਥਾਨ ਹੈ । ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਨਿਸ਼ਾਦ' ਅਤੇ 'ਕੋਲ' ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਸ਼ਬਦ 'ਕੋਲ' ਦੇ ਮੂਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਰਥ 'ਸੂਰ' ਹਨ; ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਆਰੀਆ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਘਿਰਨਾਂ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਕੋਲ' ਕਹਿਣਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇਗਾ । ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜਰਮਨ ਵਿਦਵਾਨ ਮੈਕ੍ਰਸਮੂਲਰ ਨੇ 'ਕੋਲ' ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ ਭਰੀ ਕੁੜੱਤਣ ਨੂੰ ਤਾੜਕੇ ਇਸ ਜਾਤੀ ਦਾ ਨਾਮ 'ਮੁੰਡਾ' ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ । 'ਮੁੰਡਾ' ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, 'ਮੁਖੀਆ', 'ਸਰਦਾਰ' ਅਥਵਾ 'ਸਿਰਕੱਢ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ' ।

ਆਰੀਆਂ ਦੇ ਭਾਰਤ–ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁੰਡਾ ਜਾਤੀ ਸਾਰੇ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਖਿਲਰੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਪਰ ਅੱਜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕੱਤ੍ਰਿਤ ਵਸੋਂ ਛੋਟਾ ਨਾਗਪੁਰ, ਸੰਥਾਲ ਪਰਗਣਾ ਤੇ ਆਸਾਮ ਦੇ ਚਾਹ ਦੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਬੰਗਾਲ, ਬਿਹਾਰ ਤੇ ਆਂਧਰਾ ਦੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮੁੰਡਾ ਜਾਤੀ ਦੇ ਕਬੀਲੇ ਖਿਲਰੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜੋ ਅਜੇ ਤਕ ਆਰੀਆ ਜਾਂ ਦਰਾਵੜ ਵਸਨੀਕਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਕੇ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਢੰਗ ਦੀ ਰਹਿਣੀ ਬਹਿਣੀ ਨੂੰ ਬਚਾਈ ਆ ਰਹੇ ਹਨ । ਡਾਕਟਰ ਗ੍ਰੀਅਰਸਨ ਨੇ ਅਜੋਕੇ ਹਿਮਾਚਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੁਝ ਪਹਾੜੀ ਖੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮੁੰਡਾ ਵਸੋਂ ਦੀਆਂ ਟੁਕੜੀਆਂ ਦੱਸੀਆਂ ਹਨ । ਪਰ ਮੁੰਡਾ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਗੜ੍ਹ ਛੋਟਾ ਨਾਗਪੁਰ ਹੀ ਹੈ ।

ਦੂਰ–ਦਰਾਡੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਖਿਲਰ ਜਾਣ ਕਰਕੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੂਲ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਕਈ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਬਣ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 'ਸੰਥਾਲੀ', 'ਮੁੰਡਾਰੀ' ਤੇ 'ਹੋ' ਤਿੰਨ ਉੱਘੀਆਂ ਉਪ-ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੀ ਚੋਖੀ ਹੈ ।*

ਮੁੰਡਾ ਜਾਤੀ ਅਤੇ ਮੁੰਡਾ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਇਹ ਮਾਮੂਲੀ ਜੇਹੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਕਰਵਾਕੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਵਿਸ਼ੇ ਵਲ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ । 'ਮੁੰਡਾ-ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ'

---

* ੧੯੦੧ ਦੀ ਜਨ–ਗਣਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਸੀ :

ਸੰਥਾਲੀ ੧,੬੧੪,੮੨੨

ਮੁੰਡਾਰੀ ੪੦੬,੫੨੪

ਹੋ ੩੮੩,੧੨੬

ਸ਼ਾਇਦ ਇਕ ਅਨਹੋਣੀ ਜੇਹੀ ਗੱਲ ਜਾਪੇ, ਅਤੇ ਇਹ ਸੁਝਾਉ ਇਕ ਖਿੱਚ–ਧੂਹ ਕੇ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਰਾਏ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਮੁੰਡਾ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨਾਲ ਕੁਝ ਪਰੀਚੈ ਹੋਣ ਪਿੱਛੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਉੱਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਫੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਜਾਪਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ।

ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਇਕ ਦੂਸਰੀ ਤੋਂ ਕੇਵਲ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਉਧਾਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਵਿਆਕਰਣ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ । ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਜਾਂਚਿਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਮੁੰਡਾ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਆਏ ਹੋਏ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਕੁਝ ਬੜੇ ਹੀ ਘਰੋਗੀ ਤੇ ਉਚੇਰੀ ਮਹੱਤਤਾ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ, 'ਮੁੰਡਾ' ਅਤੇ 'ਕੁੜੀ' ਦੋ ਅਜੇਹੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ । ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਮੁੰਡਾ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚੋਂ ਆਏ ਹਨ । ਸ਼ਬਦ 'ਮੁੰਡਾ' ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਾਲਾ ਅਰਥ ਪਿੱਛੇ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਚੁਕਾ ਹੈ; 'ਕੁੜੀ' ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਲੇ ਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁੰਡਾ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਵੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੈ । 'ਸੰਥਾਲੀ' ਤੇ 'ਹੋ' ਵਿੱਚ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ 'ਕੁੜੀ' (ਲੜਕੀ) ਹੈ, ਅਤੇ 'ਮੁੰਡਾਰੀ' ਵਿੱਚ 'ਵਹੁਟੀ' ਅਥਵਾ 'ਤ੍ਰੀਮਤ' ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਮੁਲਤਾਨੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸ਼ਬਦ 'ਕੁੜੀ' ਦਾ ਅਰਥ 'ਵਹੁਟੀ' ਜਾਂ 'ਜ਼ਨਾਨੀ' ਹੈ ) ।

ਸ਼ਬਦ ਮੁੰਡਾ' ਦਾ ਅਰਥ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਸੰਥਾਲੀ ਆਦਿ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੈ । ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਰੀਆ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਭੁਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਾਸਤਾਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਆਦਿ ਵਾਸੀ, ਆਪਣੇ ਸੁਆਮੀਆਂ ਦੇ ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਵਡਿਆਉਣ ਵਾਸਤੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਮੁੰਡਾ' ਕਹਿਕੇ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੇ ਹੋਣਗੇ (ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ 'ਮੁੰਡਾ' ਦਾ ਅਰਥ 'ਸਰਦਾਰ' ਸੀ) ਇਹੋ ਸ਼ਬਦ ਪੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ ।

ਸ਼ਬਦ 'ਗਿੱਦੜ' ਦਾ ਅਰਥ ਮੁੰਡਾ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿੱਚ 'ਲੜਕਾ' (ਜਾਂ ਮੁੰਡਾ) ਹੈ । ਆਰੀਆਂ ਨੇ ਨਫਰਤ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਅਧੀਨ ਇਕ ਡਰਪੋਕ ਜਾਨਵਰ ਨੂੰ ਇਹ ਨਾਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਹੀ ਕੋਲ (ਸੂਰ) ਕਹਿਣਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਹੋਰ ਬਥੇਰੇ ਸ਼ਬਦ ਮੁੰਡਾ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤੋਂ ਆਏ ਹੋਏ ਹਨ, ਅਜੇਹੇ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਇਸੇ ਲੇਖ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ । ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਮੂਲ ਤੋਂ ਨਹੀਂ, ਭਾਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈਆਂ ਦਾ ਮੂਲ ਕਿਸੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕੇ । ਪਰ ਇਕ ਗੱਲ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਟ-ਵਰਗ ਅਤੇ ਚ-ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ, ਅਥਵਾ 'ੜ' ਦੀ ਧੁਨੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਮੂਲ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋਣਾ ਵਧੇਰੇ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਦੀ ਆਰੀਆ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਇਹ ਧੁਨੀਆਂ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸਨ । ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਅੱਗੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ । ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮੁੰਡਾ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਆਰੀਆ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਆ ਰਲੇ ਸਨ, ਅਜੇਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਵੀ ਬਦਲਕੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਰੰਗਤ

ਵਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼ਾਇਦ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਪਿੱਛੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਹੀ ਮੰਨ ਲਏ ਗਏ ਹੋਣ।

ਪਰੰਤੂ ਸਾਡੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਅਜੋਕੀਆਂ ਮੁੰਡਾ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਸਾਂਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਗੂੜ੍ਹੇ ਸਬੰਧ ਦਾ ਪਰੀਚੈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਡੱਚ ਵਿਦਵਾਨ ਐਫ਼. ਬੀ. ਜੇ. ਕੂਪਰ ਦੀ ਰਾਏ ਹੈ ਭਾਰਤੀ—ਆਰੀਆ—ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦਾ ੪੦ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅੰਸ਼ ਮੁੰਡਾ ਮੂਲ ਤੋਂ ਹੈ :

> "..ਨਵੀਨ ਭਾਰਤੀ ਆਰੀਆ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਭਾਗ (ਕੋਈ ੪੦ ਫੀਸਦੀ) ਮੁੰਡਾ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਮਾਂਗਵਾਂ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਮਾਂਗਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ (ਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ) ਰਾਹੀਂ; ਜਾਂ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਰਾਹੀਂ, ਜਾਂ ਫਿਰ ਸਿੱਧੇ ਹੀ ਮੁੰਡਾ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਅਜੋਕੀਆਂ ਆਰੀਆ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਹਨ...*"
>
> (ਪ੍ਰੋਟੋ—ਮੁੰਡਾ ਵਰਡਜ਼ ਇਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਪੰਨਾ ੮)

ਇੰਨੇ ਵੱਡੇ ਰਿਣ ਨੂੰ ਸ੍ਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਾਇਦ ਆਰੀਆ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਸ੍ਵੈ—ਅਭਿਮਾਨ ਤਿਆਰ ਨ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਇਹ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੁੰਡਾ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ਬਦ ਆਰੀਆ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਨਮਾਨਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਇਦ ਅਜੇਹੇ ਸ਼ਬਦ ਸਾਰੀਆ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਹਨ। ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੀ ਸੂਚੀ ਤੋਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਚੇਤਾਵਨੀ ਫੇਰ ਕਰਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਆਰੀਆਂ ਦੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਚ-ਵਰਗ, ਟ-ਵਰਗ ਤੇ 'ੜ' ਧੁਨੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਟ-ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ (ੜ ਸਮੇਤ) ਤਾਂ ਵੈਦਿਕ ਕਾਲ ਤਕ ਵੀ ਆਰੀਆ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸਨ ਉਪ-ਜੀਆਂ। ਸ੍ਰੀ ਅਰਬਿੰਦੋ ਆਸ਼ਰਮ ਪਾਂਡੀਚਰੀ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ 'ਸ੍ਰੀ ਅਰਬਿੰਦੋ ਵੈਦਿਕ ਗਲੌਸਰੀ ( Sri Aurobindo Vedic Glossary) ਵਿੱਚ ਟ—ਵਰਗ ਦਾ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਇਸ ਆਧਾਰ ਤੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਧੁਨੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਮੂਲ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਇਸ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਧੁਨੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ।

---

*......A very considerable amount (say some 40%)) of the N.I A. vocabulary is borrowed from Munda either via Sanskrit (and Prakrit), or via Prakrit alone, or directly from Munda....'
(Proto-Munda Words in Sanskrit. by F.B.J. Kuiper—P. 8)

ਨੋਟ : N.I.A. (New-Indo-Aryan) ਅਰਥਾਤ ਨਵੀਨ-ਭਾਰਤੀ-ਆਰੀਆ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤੋਂ ਭਾਵ ਅਜੋਕੀਆਂ ਭਾਰਤੀ ਆਰੀਆ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਹੈ।

ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕੇਵਲ ਨਮੂਨੇ ਮਾਤ੍ਰ ਹਨ। ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਸੰਬੰਧੀ ਵਧੇਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਾਸਤੇ ਇਸੇ ਨਿਬੰਧ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵੇਖੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ :-

| ਮੁੰਡਾ ਸ਼ਬਦ | ਅਰਥ | ਮਿਲਦਾ-ਜੁਲਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ |
|---|---|---|
| ਅਨਾੜੀ | ਅੱਲ੍ਹੜ | ਅਨਾੜੀ |
| ਅੜੀ | ਅੜਿੰਗਣਾ | ਅੜਿੰਗ |
| ਆਟੀ | ਗੁੱਛਾ | ਅੱਟੀ (ਸੂਤ ਦੀ) |
| ਆਂਡੀਆ | ਨਰ ਪਸੂ | ਆਂਡਲ |
| ਆੜੀ | ਖੇਤ ਦੀ ਵੱਟ | ਆਡ, ਐੜ |
| ਔਝੜ | ਅਟਕ, ਅੜਿਕਾ | ਔਝੜ |
| ਇੱਟਾ | ਇੱਟਾ, ਰੋੜਾ | ਇੱਟਾ |
| ਸਾਢੂ | ਸਾਂਢੂ | ਸਾਂਢੂ (ਸਾਢੂ ਮਲਵਈ) |
| ਹਾਂਢਾ | ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਵੱਡੀ ਤੌੜੀ | ਹਾਂਢੀ |
| ਕੁੜੀ | ਕੁੜੀ, ਵਹੁਟੀ | ਕੁੜੀ |
| ਗੜਬੜ | ਹਫੜਾ ਦਫੜੀ | ਗੜਬੜ |
| ਗੰਡਾ | ਚਾਰ ਵਸਤਾਂ | ਗੰਡਾ (= ਚਾਰ ਕੌਡੀਆਂ) |
| ਚਾਉਰਾ | ਜਿਸਦੀ ਪੂਛ ਦੇ ਵਾਲ ਚਿੱਟੇ ਅਤੇ ਲੰਮੇ ਹੋਣ | ਚੌਰਾ |
| ਚਾਂਗਾ | ਦਸਾਂਗਾ (ਗੰਨਾ, ਜਾਂ ਰੁੱਖ) | ਛਾਂਗਾ |
| ਚਾਂਗੜਾ | ਛਾਂਗਾ (ਛਿਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਵਾਲਾ) | ਛਾਂਗਾ |
| ਛੰਦਰੋ | ਆਵਾਰਾ ਗਰਦ (ਜ਼ਨਾਨੀ ਵਾਸਤੇ) | ਚੰਦਰੀ |
| ਛੈਲਾ | ਚੰਗੇ ਕਦ-ਕਾਠ ਵਾਲਾ ਗਭਰੂ | ਛੈਲ (ਡੋਗਰੀ) |
| ਟਰਕਾਉ | ਲਾਰਾ-ਲਪਾ ਲਾਕੇ ਮੋੜ ਦੇਣਾ | ਟਰਕਾ, ਟਰਕਾਓ |
| ਟਾਟੀ | ਘਾਹ-ਫੂਸ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਪਰਦਾ | ਟੱਟੀ |
| ਟਾਪੂ | ਜਜ਼ੀਰਾ, ਟਾਪੂ | ਟਾਪੂ |
| ਟੁਕਰੀ | ਟੋਕਰੀ | ਟੋਕਰੀ |
| ਟੇਰਾ | ਟੀਰਾ | ਟੀਰਾ |
| ਟੰਗਣਾ | ਕਿੱਲੀ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵਿਓਂਤ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਟੰਗੀ ਜਾਂ ਰੱਖੀ ਜਾਵੇ | ਟੰਗਣਾਂ (ਨਾਂਵ) |

| ਮੁੰਡਾ ਸ਼ਬਦ | ਅਰਥ | ਮਿਲਦਾ–ਜੁਲਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ |
|---|---|---|
| ਠੱਗ | ਠੱਗ | ਠੱਗ |
| ਠੀਕ | ਠੀਕ | ਠੀਕ |
| ਠੇਲਾ | ਧੱਕਣਾ | ਠੇਲਾ |
| ਠੋਕ | ਕਿਸੇ ਸਖ਼ਤ ਚੀਜ਼ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਦੂਸਰੀ ਚੀਜ਼ ਮਾਰਨ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ | ਠੋਕ |
| ਠੋਕਾਓ | ਠੋਕ (ਕ੍ਰਿਆ) | ਠੋਕ |
| ਡਾਕੂ | ਡਾਕੂ | ਡਾਕੂ |
| ਡਾਂਡਾ | ਡੰਡਾ | ਡੰਡਾ |
| ਡਾਮਾਡੋਲ | ਹਫੜਾ–ਦਫੜੀ | ਡਾਂਵਾਡੋਲ |
| ਡਾਲਾ | ਵੱਡਾ ਟੋਕਰਾ | ਡਾਲਾ |
| ਡੁਬ | ਡੁਬਣਾ | ਡੁਬ |
| ਡੇਂਬਾ | ਢੀਮ | ਢੀਮ |
| ਡੇੜ | ਡੇੜੂ | ਡੇੜੂ |
| ਡੈਣ | ਡੈਣ | ਡੈਣ |
| ਡੋਬਾ | ਛਪੜ | ਟੋਭਾ |
| ਡੋਰਾ | ਤੜਾਗੀ | ਡੋਰ, ਡੋਰੀ |
| ਡੋਲ | ਡੋਲ (ਲੋਹੇ ਦਾ) | ਡੋਲ |
| ਡੰਗਰਾ | ਢੱਗਾ | ਡੰਗਰ |
| ਡੰਡੀ | ਡੰਡੀ–ਬੂਟੇ ਦੀ, ਤਕੜੀ ਦੀ | ਡੰਡੀ |
| ਢਾਬ | ਡੂੰਘਾ, ਖੋਭੇ ਵਾਲਾ, ਝੋਨੇ ਦਾ ਖੇਤ | ਢਾਬ |
| ਢਾਬਾ | ਵਰਾਡਾਂ (ਬਰਾਂਡਾ) | ਢਾਬਾ |
| ਢਾਂਗਾ | ਲਮਾ, ਬਹੁਤ ਲੰਮਾ | ਢਾਂਗਾ |
| ਢਿੰਗਰ | ਡੰਗਰ ਦੇ ਗਲ ਲਮਕਾਈ ਲਕੜੀ | ਢੀਂਗਰ |
| ਢਿੰਢੀ | ਕਪਾਹ ਆਦਿ ਦਾ ਟੀਂਡਾ | ਡੋਂਡਰੂ, ਟੀਂਡਾ |
| ਢਿੱਲ | ਸੁਸਤ, ਮਾੜੂਆ | ਢਿੱਲਾ, ਢਿੱਲ |
| ਢੇਰਾ | ਢੇਰਾ (ਵਾਣ ਜਾਂ ਰੱਸੀ ਵੱਟਣ ਵਾਲਾ) | ਢੇਰਾ |
| ਢੋਆਓ | ਢੋਣਾ | ਢੋ |

| ਮੁੰਡਾ ਸ਼ਬਦ | ਅਰਥ | ਮਿਲਦਾ-ਜੁਲਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ |
|---|---|---|
| ਢੋਲ | ਢੋਲ | ਢੋਲ |
| ਥੂਣੀ | ਥੰਮੀ | ਥੂਹਣੀ |
| ਥੋੜਾ | ਥੋੜਾ | ਥੋੜਾ |
| ਦੌੜਾ | ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਖੁਲ੍ਹਾ ਭਾਂਡਾ | ਦੌਰਾ |
| ਧੜਾ | ਧੜਾ, ਕੋਈ ਦਸ ਸੇਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਵੱਟਾ | ਧੜਾ |
| ਪਾਲਾਣ | ਪਲਾਣ | ਪਲਾਣ |
| ਬਾਂਜੀ | ਬਾਂਝ | ਬਾਂਝ |
| ਬੀੜ | ਜੰਗਲ | ਬੀੜ |
| ਬੁੱਚਾ | ਜਿਸਦਾ ਮੂੰਹ ਟੁਟ ਜਾਂ ਭੁਰ ਗਿਆ ਹੋਵੇ | ਬੁੱਚਾ |
| ਬੂਟਾ | ਰੁੱਖ ਦਾ ਤਣਾ | ਬੂਟਾ |
| ਬੈੜ | ਰੱਸਾ, ਮੁੰਜ ਦਾ | ਬੈੜ, ਖੂਹਦਾ ਤੇ ਚਰਖੇ ਦਾ |
| ਮੱਠਾ | ਸੁਸਤ, ਨਿਘਰਿਆ ਹੋਇਆ | ਮੱਠਾ |
| ਮੁਹਾੜ | ਪਾਸਾ, ਦਿਸ਼ਾ, ਪਾਸੇ ਵਲ ਮੂੰਹ ਕਰਨਾ | ਮੁਹਾੜ |
| ਰੋੜਾ | ਇੱਟਾਂ, ਰੋੜਾ | ਰੋੜਾ |
| ਲੜਾਈ | ਲੜਾਈ, ਝਗੜਾ | ਲੜਾਈ |

ਇੱਥੇ ਇਹ ਦੱਸ ਦੇਣਾ ਉਚਿਤ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਮੁੰਡਾ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਬੀ ਉੱਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪਿਆ, ਹੋਰਨਾਂ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮੁੰਡਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਹ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੁੰਡਾ ਅਤੇ ਆਰੀਆ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਆਰੀਆ ਲੋਕ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਏ। ਸੋ ਅਜੋਕੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਭਾਰਤੀ-ਆਰੀਆ-ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਮੁੰਡਾ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਹਦ ਤਕ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਥੇ ਜੋ ਕੁਝ ਪੰਜਾਬੀ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਕਾਫੀ ਕੁਝ ਅੰਸ਼ ਦੂਜੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਢੁਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਉੱਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੋਰਨਾ ਭਾਸ਼ਾਂਵਾ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਜਾਪਦਾ ਹੈ।

ਮੁੰਡਾ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕੇਵਲ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ; ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਵੀ ਮੁੰਡਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀਆਂ ਰੇਖਾਵਾਂ ਅੰਕਿਤ ਜਾਪਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਦੋਹਰ–ਪਾਉਣ (re-duplication) ਦੀ ਰੁਚੀ ਦੂਜੀਆਂ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹੈ । ਦੋਹਰ ਦੀਆਂ ਕਈ ਵਿਧੀਆਂ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ : (ਕ) ਇਕੋ ਸ਼ਬਦ ਦੋਹਰਾ ਕੇ ਬੋਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ—ਮਸਾਂ–ਮਸਾਂ, ਹੁਣੇ–ਹੁਣੇ, ਥੋੜਾ–ਥੋੜਾ, ਹੌਲੀ–ਹੌਲੀ, ਗੋਡੇ–ਗੋਡੇ, ਘਰ-ਘਰ । (ਖ) ਇਕੋ ਸ਼ਬਦ ਦੋਹਰਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਕ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਕੋਈ ਵਾਧੂ ਸੁਰ ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਵਾਰੋ–ਵਾਰੀ, ਹੱਥੋ–ਹੱਥੀ, ਮੂੰਹੋ–ਮੂੰਹ ਆਦਿ । (ਗ) ਇਕੋ ਅਰਥ ਵਾਲੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਾਲਾ–ਸ਼ਾਹ, ਰੋਟੀ–ਟੁਕ, ਗੱਲੀਂ ਬਾਤੀਂ, ਆਦਿ (ਘ) ਵਿਰੋਧੀ ਅਰਥਾਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ—ਨਿੱਕਾ–ਮੋਟਾ ਮਾੜਾ–ਮੋਟਾ, ਔਖਾ–ਸੌਖਾ, ਛੋਟੇ-ਵੱਡੇ, ਆਦਿ ।

ਦੋਹਰ ਦੀ ਰੁਚੀ ਮੁੰਡਾ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਖਾਸਾ ਹੈ । ਮੁੰਡਾ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਦੋਹਰ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਸੰਪੂਰਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਦੋਹਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਤਕ ਹੋਵੇਗੀ । ਕੁਝ ਨਮੂਨੇ ਇਹ ਹਨ :—

ਹੁੜਿੰਗ– ਹੁੜਿੰਗ (ਬਹੁਤ ਥੋੜਾ)
ਕੁਬੁਚ–ਕੁਬੁਚ (ਲੰਗ ਮਾਰਦਾ)
ਗੰਟੋ–ਗੋਯੋ (ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ)
ਚਾੜ–ਚੇੜ (ਚੁੰਭਵੀਂ ਗੱਲ)
ਚੇੜਾ–ਚੇੜਾ (ਕਰੜਾ–ਮਜ਼ਬੂਤ)
ਚੰਡਾ–ਚੰਡੀ (ਝਗੜਾ)
ਟਾਨਾਂ–ਟੁਕੜਾ (ਟੋਟੇ–ਟੋਟੇ ਕਰ ਕੇ)
ਠੋਕੇ–ਠੋਕ (ਢੇਰਾਂ ਦੇ ਢੇਰ)
ਡਿਕਾ–ਡਕੇ (ਡਿਗਦਾ ਡੋਲਦਾ)
ਡੀਗਰਕ–ਡੀਗਰਕ (ਹੁਜਕੇ ਮਾਰ ਦਾ)
ਡੋਂਡੋ–ਬੋਂਡੋ—ਮੂਰਖ
ਢੋਲੋ-ਮੋਲੋ (ਨੀਂਦ ਵਿੱਚ ਊਂਘਦਾ)

ਬਹੁਤ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਦੋਹਰ ਪਾਉਣ ਦਾ ਇਹ ਗੁਣ ਵੀ ਸਾਡੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੇ ਮੁੰਡਾ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ ।

ਆਰੀਆ ਭਾਸ਼ਾ ਨੇ ਕਈ ਧੁਨੀਆਂ (Speech Sounds) ਵੀ ਅਵੱਸ਼ ਹੀ ਮੁੰਡਾ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਲਈਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਪਿੱਛੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਟ–ਵਰਗ ਤੇ ਚ–ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀ ਆਰੀਆ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸਨ । ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਮਤ-ਭੇਦ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਇਹ ਧੁਨੀਆਂ ਆਰੀਆ ਭਾਸ਼ਾ ਨੇ ਦਰਾਵੜਾਂ ਤੋਂ ਲਈਆਂ ਹਨ ਜਾਂ ਮੁੰਡਾ ਤੋਂ। ਇਥੇ ਇਕ ਗੱਲ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ, ਕਿ ਸਾਡੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਦਰਾਵੜ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ, ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ (ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ) ਵਿੱਚ ਮੁੰਡਾ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੈਂਕੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ।

ਇਸੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਇਕ ਹੋਰ ਮਸਲਾ ਵਿਚਾਰਨ ਯੋਗ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੀਆਂ ਆਰੀਆ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਮਹਾਂ-ਪ੍ਰਾਣ ਧੁਨੀਆਂ (ਖ, ਛ, ਠ, ਥ, ਫ ਅਤੇ ਘ, ਝ, ਢ, ਧ, ਭ) ਨਹੀਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਆਰੀਆ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਇਹ ਧੁਨੀਆਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਈਆਂ। ਪਰ ਦਰਾਵੜ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਮਹਾਂ-ਪ੍ਰਾਣ ਧੁਨੀਆਂ ਅੱਜ ਤਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਉੱਧਰ ਮੁੰਡਾ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਹੀ ਮਹਾਂ-ਪ੍ਰਾਣ ਵਿਅੰਜਨ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਰੀਆ ਭਾਸ਼ਾ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਪੁਜਣ ਤੇ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਲਿਆ, ਉਹ ਮੁੰਡਾ ਤੋਂ ਹੀ ਲਿਆ।

ਇਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵੇਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਮੁੰਡਾ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜੋਕੀਆਂ ਆਰੀਆ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ੍ਵਰ ਤੇ ਵਿਅੰਜਨ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, 'ੜ' ਦੀ ਧੁਨੀ ਜੋ ਆਰੀਆ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਥੋੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਮੁੰਡਾ ਵਿੱਚ ਉਹ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਬੜੀ ਅਣੋਖੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ, ਜਿਹੜੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਭਾਰਤੀ ਆਰੀਆ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਲਭਦੀ। ਮੁੰਡਾ ਬੋਲੀ 'ਹੋ' ਵਿੱਚ ਠੀਕ ਇਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਹੈ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ 'ਹ' ਦੇ ਉਚਾਰਣ ਸਬੰਧੀ ਵੱਖਰੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ। ਪੰਜਾਬੀ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮਾਝੀ, ਵਿੱਚ 'ਹ' ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਕੇਵਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਵਿਚਾਲੇ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ 'ਹ' ਦੀ ਥਾਂ ਕੇਵਲ ਸੁਰ (tone) ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਰ, ਨਹਿਰ, ਬਾਹਰ, ਠਾਹਰ, ਰਹਿ, ਬਾਹ, ਸਾਹ, ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੀ ਧੁਨੀ ਅਸਾਂ ਲਿਖਿਤ ਵਿੱਚ 'ਹਾਹੇ' ਨਾਲ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਹਦਾ ਉਚਾਰਣ ਅਸੀਂ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ, 'ਹ' ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਗੋਂ ਕੇਵਲ ਇਕ ਸਾਹ ਦਾ ਧੱਕਾ ਜਿਹਾ ਮਾਰਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਰ (tone) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮੁੰਡਾ ਬੋਲੀ 'ਹੋ' ਦਾ ਵੀ ਇਹੋ ਲੱਛਣ ਹੈ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਵੀ 'ਹ' ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਕੇਵਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਵਿਚਾਲੇ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ 'ਹ' ਇਕ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੂਸਰੀਆਂ ਮੁੰਡਾ ਭਾਸ਼ਾਵਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹ ਗੁਣ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਹੋਵੇ। ਮੁੰਡਾ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਅਜੇ ਪੂਰੀ ਖੋਜ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੀ।

ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਲੱਛਣ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਭਾਰਤੀ–ਆਰੀਆ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਇਸ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਨੇ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਮੁੰਡਾ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ।

ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਰੀਆਂ ਨੇ ਮੁੰਡਾ ਜਾਤੀ ਤੋਂ ਦੈਨਿਕ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਕਈ ਹੋਰ ਰਹੁ ਰੀਤੀਆਂ ਵੀ ਲਈਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਡਾਕਟਰ ਸੁਨੀਤੀ ਕੁਮਾਰ ਚੈਟਰਜੀ ਅਤੇ ਡਾ. ਗ੍ਰੀਅਰਸਨ ਜੇਹੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। 'ਵੀਹਾਂ' ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅਜੇਹੀਆਂ ਰੀਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਹੈ। ਮੁੰਡਾ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਗਿਣਤੀ ਸੌ ਤਕ ਨਹੀਂ, ਵੀਹਾਂ ਤਕ ਹੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲਾ ਪੇਂਡੂ ਜਦੋਂ 'ਇਕ ਸੌ ਵੀਹ' ਕਹਿਣ ਦੀ ਥਾ 'ਛੇ ਵੀਹਾਂ' ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ 'ਪੰਜਾਸੀ' ਅਥਵਾ

ਇਸ ਦੇ ਸੁਖਾਲੇ ਰੂਪ 'ਪੰਜਾਂ ਤੇ ਅੱਸੀ' ਦੀ ਖਜਾਏ 'ਪੰਜਾ ਤੇ ਚਾਰ ਵੀਹਾਂ' ਬੋਲਦਾ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਉਹ ਆਰੀਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਮੁੰਡਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਪੇਂਡੂ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿੱਚ 'ਚੌਂਹ ਵਸਤਾਂ' ਲਈ 'ਗੰਡਾ' ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਖਾਸ ਕਰ ਕੌਡੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ । ਇਹ 'ਗੰਡਾ' ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਤੇ ਗੰਡਾ ਤੋਂ ਭਾਵ 'ਚਾਰ' ਵੀ ਮੁੰਡਾ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ । ਸ਼ਬਦ ਕੌਡੀ ਵੀ ਮੁੰਡਾ ਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਕੌਡੀ ਤੋਂ ਹੀ ਬਣਿਆ ਹਿੰਦੀ 'ਕੌੜੀ' (ਵੀਹ) ਵੀ ਮੁੰਡਾ ਹੀ ਹੈ । ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁੰਡਾ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦੇ ਵਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਕੌਡੀਆਂ ਸਿੱਕੇ (currency) ਦਾ ਕੰਮ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ । ਇੰਜ 'ਕੌਡੀ' ਇਕ ਸਿੱਕਾ ਵੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੀਹ ਦੇ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਵੀ ਕੌਡੀ ਜਾਂ ਕੋੜੀ ਹੀ ਕਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ।

ਡਾ. ਸੁਨੀਤੀ ਕੁਮਾਰ ਚੈਟਰ ਜੀ ਦਾ ਮੱਤ ਹੈ ਕਿ ਆਰੀਆ ਜਾਤੀ ਨੇ ਮੁੰਡਾ ਵਸੋਂ ਤੋਂ ਕਈ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ 'ਆਤਮਾ ਦੀ ਅਮਰਤਾ' ਅਤੇ ਪੁਨਰਜਨਮ' (transmigration of soul) ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਆਰੀਆਂ ਨੇ ਮੁੰਡਾ ਤੋਂ ਹੀ ਲਿਆ । ਚੰਦ ਦੀਆਂ ਥਿੱਤਾਂ ਤੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵੰਡ ਵੀ ਮੁੰਡਾ ਰੀਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਭਾਰਤ ਦੇ ਆਰੀਆ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੇ ਇਥੋਂ ਹੀ ਅਪਣਾਈ ਹੈ । ਡਾ. ਚੈਟਰ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਬਦ 'ਗਗਾ' ਵੀ ਇਸੇ ਜਾਤੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਵਟਿਆ ਹੋਇਆ ਰੂਪ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਮੂਲ ਸ਼ਬਦ ਸਾਡੇ ਸ਼ਬਦ 'ਨਦੀ' ਅਥਵਾ 'ਦਰਿਆ' ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀਂਦਾ ਸੀ । ਇਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਚੀਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ 'ਕਿਆਂਗ' ਅਤੇ 'ਚਿਆਂਗ' ਤਥਾ ਹਿੰਦ-ਚੀਨੀ ਵਿੱਚ 'ਖਾਂਗ' ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਪਰੰਤੂ ਬਿਹਾਰ, ਬੰਗਾਲ ਆਦਿ ਦੁਰੇਡ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਸਦੀ ਮੁਡਾ ਜਾਤੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ? ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਢੂੰਢਣ ਲਈ ਮੁਡਾ ਜਾਤੀ ਦੇ ਪੂਰਵ-ਇਤਿਹਾਸ ਉੱਤੇ ਇਕ ਸਰਸਰੀ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ।

ਮੁੰਡਾ ਜਾਤੀ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਸਮੂਹ ਦੀ ਇਕ ਸ਼ਾਖ ਹੈ । ਇਸ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਆਸਟਿਕ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਦ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਆਸਟ੍ਰਿਕ ਲੋਕ ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਇੰਡੋਨੇਸ਼ੀਆ, ਮਲਾਏਸ਼ੀਆ, ਆਦਿ ਤਕ ਖਿਲਰੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਦੱਖਣ-ਪੱਛਮੀ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਬੜੇ ਵੱਡੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਮੂਹ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਚਿੰਨ੍ਹ ਮਿਲਦੇ ਹਨ । ਮਲਾਇਆ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਮੂਹ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਗ੍ਰੀਟੋ ਕਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬਰਮਾ ਵਿੱਚ 'ਵਾ' । ਆਸਾਮ ਦੀਆਂ ਮੋਨ, ਖਮੇਰ, ਖਾਸੀ ਆਦਿ ਜਾਤੀਆਂ ਵੀ ਇਸੇ ਸਮੂਹ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹਨ; ਇਸੇ ਸਮੂਹ ਦੀ ਇਕ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਮਧ-ਭਾਰਤ ਤੇ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮੀ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਲ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ।

ਜਦੋਂ ਆਰੀਆ ਲੋਕ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਏ, ਆਸਟ੍ਰਿਕ ਅਥਵਾ ਮੁਡਾ ਵਸੋਂ ਪਜਾਬ ਅਤੇ ਨਾਲ ਲਗਦਿਆਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਖਿਲਰੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਆਰੀਆਂ ਦੇ ਪਜਾਬ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ

ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਮੁੰਡਾ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮੁਖ ਵਰਗ ਅਗਾਂਹ ਪੂਰਬ ਵਲ ਨੂੰ ਵਧ ਗਿਆ, ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਆਰੀਆ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਗਏ, ਮੁੰਡਾ ਲੋਕ ਜੰਗਲਾਂ, ਪਹਾੜਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁਸਦੇ ਗਏ, ਅਤੇ ਅਜੇਹੇ ਹੀ ਕੁਝ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਅਜੇ ਤਕ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਹਸਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮੂਲ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲੀ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਆਦਿ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਮੁੰਡਾ ਕਬੀਲਿਆਂ ਨੇ ਆਰੀਆਂ ਦੀ ਦਾਸ਼ਤਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ, ਜੋ ਹੁਣ ਤਕ ਠੱਠੀਆਂ ਦੀ ਵਸੋਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਰੀਆ ਆਬਾਦੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਰੀਆਂ ਦੀ ਬਹੁ ਗਿਣਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੁਤਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਭਿਅਤਾ ਤਥਾ ਭਾਸ਼ਾ ਨੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਮੁੰਡਾ ਸਭਿਅਤਾ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵੱਖਰਾ ਵਜੂਦ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਜਾਚਿਆ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਣ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਵੀ ਕੁਝ ਮੁਢਲੇ ਮੁੰਡਾ-ਅੰਸ਼ ਬਚੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇੰਜ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਆਰੀਆ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵਸਦੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਵਾਹੀ ਜੋਤੀ ਦਾ ਸਾਂਵਾਂ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਮੁੰਡਾ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਭਾਵੇਂ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਗਈ, ਪਰ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਆਰੀਆ ਭਾਸ਼ਾ ਉੱਤੇ ਉਹ ਇਕ ਅਮਿਟ ਛਾਪ ਛੱਡ ਗਈ, ਜਿਹੜੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਬੜੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਤੇ ਉਘੜਵੀਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਹੋਰਨਾਂ ਅੰਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖੋਜ ਨਾਲ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਮੁੰਡਾ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਇਸ ਸਾਂਝ ਤੋਂ ਇਹ ਵੀ ਸਿੱਟਾ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਵਸਦੇ ਹਰੀਜਨ ਕਹੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਹੀ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਵਸਨੀਕ ਹਨ, ਜੋ ਮੁੰਡਾ ਜਾਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ ਅਤੇ ਛੋਟਾ ਨਾਗਪੁਰ, ਸੰਥਾਲ ਪਰਗਣਾ ਆਦਿ ਦੇ ਆਦਿ ਵਾਸੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਅੱਜ ਤੋਂ ਕੋਈ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਵਿਛੜੇ ਹੋਏ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਪੁਰਾਣੇ ਸਬੰਧੀ ਹਨ।

ਮੁੰਡਾ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਵਧੇਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।


| ਲੇਖਕ (Author) | | ਪੁਸਤਕ (Book) |
|---|---|---|
| Bhaduri, Manindra Bhushan | .. | Mundari-English Dictionary |
| Burrow, L. | .. | Ho Grammar, with Vocabulary |
| Compbell, A. | .. | Santali-English and English-Santali Dictionary |


ਬਾਕੀ ਵੇਖੋ ਪੰਨਾ ੧੯ ਤੇ

ਨੂੰ ਜਿਆਦਾ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਿਕ ਤੇ ਵਿਆਖਿਆਤਮਿਕ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਆਤਮ ਕਥਾਵਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਜਾਣ। ਮਸ਼ਹੂਰ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਛਾਪੀਆਂ ਜਾਣ। ਹਲਕੇ ਫੁਲਕੇ ਬੰਦ ਲਿਖੇ ਜਾਣ। ਪਰ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਹ ਬਦਹਵਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿਸੇ ਸੁਝਾਉ ਤੇ ਅਮਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਅੱਜ ਦੀ ਬੈਠਕ ਵਿੱਚ ਇੰਨੇ ਸੁਝਾਉ ਹੀ ਕਾਫੀ ਹਨ। ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅੱਧਿਆਂ ਤੇ ਵੀ ਅਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਲੇਖ ਲਿਖਣ ਦਾ ਪਰਾ ਮੁੱਲ ਮਿਲ ਜਾਏਗਾ।

### ਪੰਨਾ ੨੬ ਦੀ ਬਾਕੀ

| ਲੇਖਕ(Author) | | ਪੁਸਤਕ (Book) |
|---|---|---|
| Grierson, G. A. | .. | Linguistic Survey of India, Vol. IV |
| Hoffman, J. | .. | Mundari Grammar |
| Kuiper, F. B. J. | .. | Proto-Munda words in Sanskrit |
| Winfield, W. W. | .. | Grammar of Kui Language |
| | .. | Linguistic Survey of Sadar Sub-Division of Manbhum and Dhalbhum (Published by-Bhirar Rashtriya Bhasha Prishad, Patna) |